

Pavel Trost a jeho celostní filologie*

Jan Čermák (Praha)

Pavel Trost and his Holistic Philology

The article attempts to portray the life and work of Pavel Trost, the oldest among the first generation of the distinguished disciples of the Prague Linguistic Circle, as a linguist, literary scholar, university professor and philologist. Surveying the principal areas of Trost's academic interest – German and Baltic philology, historical linguistics, onomatology, contact linguistics, stylistics, etymology, German and Czech medieval literature –, as well as his method, style and major achievements, the portrayal presents Trost's scholarly programme as one based on what might be characterized as *holistic philology*, guided by, and drawing upon, what Trost himself described as “the great unifying power of language”.

Key words: Prague Linguistic Circle, philology, historical linguistics, medieval literature, language contact

Klíčová slova: Pražský lingvistický kroužek, filologie, historická lingvistika, středověká literatura, kontakt mezi jazyky

Vážení přítomní, dámy a pánové,

v této pohádkové konstelaci šesti bratří a jedné sestry, kteří společně byli vůdčími příslušníky generace prvních žáků Pražského lingvistického kroužku, mi připadl milý úkol zabývat se osobností a dílem nejstaršího z nich – profesora Pavla Trosta. Charakterizuje jej pět a půl desetiletí práce (1932–1987) na poli lingvistiky a literární vědy v krajině indoevropské. Ta se v jeho díle rozpíná mezi starou irštinou na západě a arménštinou na východě, avšak jaderně je ukotvena v prostoru německém, jenž se mu stal osudem, a baltským, který mu záhy učaroval. Jazykozpyt a literárněvědné zkoumání se přitom v Trostově díle i vědeckém názoru prostupují a slévají v přístupu, jež můžeme označit jako celostně filologický.

Život

Protože čas nezadržitelně plyne a v tomto auditoriu dnes nezasedli jen ti, kdo Pavla Trosta měli příležitost blíže poznat jako kolegové, žáci nebo čtenáři, je snad na místě připomenout základní data v běhu jeho života.

Narodil se 3. 10. 1907 v moravském Šternberku do bilingvní rodiny – jeho maminka byla brněnská Němka. V brněnském dvojjazyčném prostředí také strávil valnou část

* Tento text je výstupem grantového projektu GAČR číslo 405/09/0277 s názvem „Pražský lingvistický kroužek 1926–1953: nejstarší dějiny ve světle archivních pramenů“, jehož příjemcem je FF UK v Praze.

dětských a středoškolských let. Vysokoškolská studia absolvoval jednak v Brně, jednak v Praze (studoval srovnávací indoevropský jazykozpyt, germánskou, románskou a slovanskou filologii). Zakončil je roku 1934 na pražské německé univerzitě disertací na téma „Indogermanisches Tabu“. Roku 1936 se stal členem Pražského lingvistického kroužku na základě přednášky věnované jazyku Louise-Ferdinanda Céliina. (K tomu poznamenejme, že obě témata, disertační i přednáškové, výmluvně dokládají rozpětí a povahu Trostových zájmů již od nejranější doby.) V letech 1937–1938 pobýval jako stipendista na Litvě. Na sklonku válečných let (1944–1945) byl nasazen na nucené práce ve Slezsku a později z rasových důvodů internován v pracovním táboře nedaleko Žatce. Záhy po válce začal působit v Brně jako univerzitní knihovník a do roku 1954 na tamní Filozofické fakultě přednášel němčinu a německou literaturu. Zčásti paralelně – v letech 1948–1956 – přednášel také (a to po Vladimíru Skaličkovi) obecnou jazykovědu a jazykovědnou i literárněvědnou germanistiku na Palackého univerzitě v Olomouci. Tam se také roku 1951 habilitoval z obecné lingvistiky nepublikovanou prací na téma „Teorie vlastního jména“. V letech 1956–1975 přednášel indoeuropeistiku, baltistiku, jazykovědnou germanistiku, ale také např. starou irštinu na pražské Filozofické fakultě. Zde byl rovněž roku 1961 ustanoven profesorem indoevropského jazykozpytu a baltické filologie. Pražské působení přerušily pouze dva pedagogické pobyty v zahraničí: v letech 1964–1965 přednášel baltistiku v Gotinkách a týž obor v letech 1968–1970 ve Vídni. Zemřel v Praze 6. ledna 1987, nedlouho před svými osmdesátinami.

Odborné zájmy

Pavel Trost byl – i podle svých vlastních slov¹ – především lingvistou. Vedle studií věnovaných ústředním jazykům jeho zájmu – tj. češtině a jazykům slovanským, baltickým jazykům a němčině, již důvěrně, „zevnitř“ znal v jejím rozvrstvení synchronním i diachronním, sociálním i regionálním – najdeme v Trostově tvorbě také zasvěcené příspěvky k řečtině, latině, dánštině, bulharštině, rumunštině, albánštině, perštině, arménštině, romštině a judeošpanělštině. Byl také znalcem jidiš, a to znalcem evropského formátu.

Na materiálu těchto jazyků soustavně sledoval řadu témat. Výrazné místo mezi nimi mají otázky *kontaktu mezi jazyky*, pro něž měl zostřený smysl, vypěstovaný zkušeností z mládí. Na tomto poli se věnoval zejména baltoslovanským, německo-českým a balkánským jazykovým vztahům, otázce střídání kódů a různým podobám makaronismu (česko-německému, německo-latinskému atd.). Další oblast Trostova zájmu představovalo *funkční rozvrstvení jazyka* s důrazem na vztahy mezi spisovným jazy-

¹ Srov. *Baltistické tradice v ČSSR*, 1984 (Trost, 1995, s. 364).

kem a nářečími, resp. jazykové prostředky okrajových slovních útvarů (argot, slang). Celý život se také vracel k otázkám *teorie a praxe pojmenování*, a to opět zejména na materiálu německém, českém, litevském a jidiš (teorie jména, tabu, metonymie). Ke konstantám Trostova zájmu je dále třeba počítat souvislosti *vývoje jazyka a jazyků* (zejména fonologické, morfologické a syntaktické) a *stylistiku*, chápanou jako „napětí mezi složkami jazyka a složkami promluvy“² (Trost, 1995, s. 44).

Jako vykladač literárních děl, nadaný vzácnou schopností začlenit dílo na základě jeho strukturního rozboru do duchovní atmosféry doby,³ se Pavel Trost zabýval především literaturou německou a českou. Ohniskem jeho zájmu bylo přitom písemnictví středověké (*Nibelungenlied*; *Kudrun*, minnesang; nejstarší česká duchovní lyrika, *Píseň ostrovská*; *Kunhutina píseň*, *Závišova píseň*, *Mastičkář*; *Tkadleček*, *Olomoucké povídky*), často ve vzájemném vztahu obou kulturních a jazykových oblastí (nejtypičtějším příkladem je několik studií věnovaných vazbám mezi *Tkadlečkem* a *Oráčem z Čech*). Dílčí studie Trost věnoval také písemnictví novověkému a modernímu (Heine, Brentano-Arnim; Goethe, Schiller, Rilke, Werfel, Kafka, Brecht; Celan; Tyl, Erben, Poláček; Tolstoj, Čechov; Andersen; García Lorca; Céline), jakož i literatuře starověké (bible; Hesiodos, Petronius, Seneca).

Celostní filologie

Lingvistické zájmy a literárněvědné zkoumání v Trostově díle přesto nepředstavují dva monolity, ale neustále se prostupují. Svorníkem a celoživotním impulsem jeho působení vědeckého i pedagogického bylo to, co sám výstižně vyjadřuje slovy „velká spojovací síla jazyka“.⁴

Právě tato síla jej inspirovala ke studiím z poetiky (kenning, metaforika, ironie), versologie (věnovaným zejména verši německému, (staro)českému a (staro)polskému) a folkloristiky (česká, moravská, baltská, francouzská, dále kramářská píseň; jihoslovenské národní balady; zařikadla) i studiím o slovesné kultuře vůbec (taková je např. významná studie o vlivu císařské kanceláře Karla IV. na německou slovesnou kulturu či rozbor věnovaný hebrejským rukopisům německých středověkých legend a špil-manských písní). Jazyk literatury a zejména pak básnictví chápal jako „jazyk zaměřený na sebe sama“.⁵

² *Poslední próza Karla Poláčka*, 1947–8 (Trost, 1995, s. 44).

³ Touto metodou např. ve své studii *Píseň o Nibelunzích* postuluje přechodné vývojové rysy skladby, pro něž pozdější literární věda najde terminologické označení románové epos, a odmítá druhý ideový plán básně, jaký charakterizuje třeba staroanglického *Béowulfa*.

⁴ *Eine große Gemeinsamkeit von Sprache*; německy psaná studie *Normy jazykového chování*, 1983 (Trost, 1995, s. 353).

⁵ *O metodách Pražské školy*, anglicky, 1983 (Trost, 1995, s. 356).

Nikdy nepřestal být rozněčován slovy – své pravidelné etymologické medailony věnoval tak fascinujícím tématům, jako jsou kupříkladu příjmení vzniklá z tovaryšských jmen, názvosloví selského vozu či odpovědi vídeňských fiakristů na otázku po výši jízdného. Slovy se ovšem ve shodě s Jakobem Grimmem zabýval kvůli věcem („jde však o to, odhalovat vztahy typů pojmenování k faktům sociálně historickým“⁶) a do jeho zorného pole se právě tak bok po boku vešly hláskoslovné zákony a pohádky (srov. jeho rozbor Andersenovy *Princezny na hrášku*).

Filologický přístup nejlépe vyhovoval Trostovu náhledu na architekturu díla, jímž je jazyk, jeho strukturní celistvosti v mnohostrannosti a jednotě. Trostovu filologii charakterizovala nejen nesmírná šíře soustavně pěstovaných zájmů, ale i přirozený zájem o celistvé struktury, od fonematických inventářů až po areály jazykových společenství a národních literatur. Doložme to ještě dvěma konkrétními příklady, jedním lingvistickým a jedním literárněhistorickým. Když se Trost zabývá kategorií čísla u baltského slovesa,⁷ resp. vyrovnáváním koncovek 3. osoby v sg. a pl., přirozeně se zamýšlí nad možností baltškovského vlivu a jakoby mimochodem pracuje s morfolgií finštiny způsobem (Trost, 1995, s. 323), který dává tušit, že se v tomto jazyce samostatně a dobře orientoval prostě proto, že bez strukturní znalosti finštiny by nebylo dobře možné ani studium litevštiny. A druhý příklad: když Trost příznačným způsobem vyvozuje smysl nejasné latinsko-starohornoněmecké básně *De Heinricho* z její makarónské stavby,⁸ přirozeně se mj. opře o svědectví staroanglické náboženské básně *Fénix* (Trost, 1995, s. 415), v Čechách donedávna nepřeložené a literárními historiky vlastně nereflektované.

Filologický přístup, osobnost a její jazykový výraz

Pavel Trost možná ještě soustavněji, než u jazykovědců bývá obvyklé – chtělo by se říci bez ustání – přemýšlel o jazyce zhmotnělém v textech primárních i sekundárních, které důvěrně, *pro ně samé*, znal. Ke svým úsporným, lakonickým, povětšinou jen několik málo stran dlouhým studiím přistupoval skvěle připraven. Jeho studie působí jako jaksi mimochodem zachycené záznamy o tomto přemýšlení v podobě precizní, hutné a možná i pracně nacházené zkratky (přítomní pamětníci si jistě vybaví, jak jakoby bolestně profesor Trost hledal svým myšlenkám tvar, když přednášel nebo diskutoval). Trost v nich do výkladu vstupuje ze svého přemýšlení *in medias res*, postupuje induktivně, od originálně postřehnuté a důmyslně komentované jednotliviny a metodou logického důkazu. Autorský subjekt se přitom drží v pozadí a v neosobní

⁶ *K etymologickému slovníku místních jmen v Čechách*, 1950 (Trost, 1995, s. 62).

⁷ *Kategorie čísla v baltském slovese*, 1981 (Trost, 1995, s. 323).

⁸ Německy psaná studie *Dvě latinsko-starohornoněmecké makarónské básně*, 1987 (Trost, 1995, s. 415).

formulaci argumentu nemá jazykově vůbec místo. Stejně tak každá Trostova studie posléze ústí v závěr tak nenápadný, že se vlastně pozná jen graficky. Je totiž pouze nádechem před dalším myšlenkovým krokem, zhmotnělým ve studii, jež bude následovat. Všechny společně pak vyvářejí autorův nekončící rozhovor s jazykem a se sebou samým. Trostova souhrnná bibliografie k roku 1995 obsahuje celkem 488 položek a takovéto studie tvoří naprostou většinu z nich – vzhledem k tomu, že bibliografie obsahuje jen minimum přetisků, i k tomu, že styl práce Pavla Trosta nevedl a nedovedl k syntetickým studiím.

Absence výrazného závěru je – stejně jako už zmíněný nedostatek jazykových prostředků, které by se vztahovaly k autorskému subjektu – v Trostových studiích rysem nejen strukturním a stylistickým, nýbrž i zrcadlícím jeho osobnost vědce a člověka – osobnost muže skeptického i bytostně zaujatého, pokorně hledajícího i jednoznačně formulujícího, plachého i statečného,⁹ muže, jemuž touha poznávat byla nejvlastnějším naplněním vůle a odpovědnosti k životu. Tento ustavičný rozhovor s jazykem a se sebou samým má tvářnost ušlechtilého sporu, vedeného – použijeme-li obrat, jímž Trost charakterizuje autorský styl Jana z Žatce v jeho *Oráči z Čech* – „na nejvyšší úrovni umění slova“ (Trost, 1985, s. 87).

Závěr

Nadešel čas toto zamyšlení uzavřít: studovat dílo Pavla Trosta skýtá skutečnou *útěchu*, a to útěchu v klasickém slova smyslu. Jeho útěcha z filologie je totiž soustavnou plavbou na hlubinu, mravně povznášejícím objevováním hlubinných souvislostí krásy a dokonalosti jazyka v jeho nejrůznějších funkcích.

LITERATURA

- HAVRÁNEK, B. (1967): Pavlu Trostovi k jeho šedesátce. *Slovo a slovesnost*, 28, s. 337–40.
- POPELA, J. (1987): Za profesorem Pavlem Trostem. *Slovo a slovesnost*, 48, s. 240–2.
- SKALÍČKA, V. (1977): P. Trost sedmdesátníkem. *Slovo a slovesnost*, 38, s. 257–8.
- TROST, P. (1974): Úvod. In: *Píseň o Nibelunzích*. Překlad J. Pokorný. Praha: Odeon.
- TROST, P. (1985): Doslov. In: *Jan ze Žatce: Oráč z Čech*. Praha: Vyšehrad.
- TROST, P. (1995): *Studie o jazycích a literatuře*. Ed. Jaromír Povejšil. Praha: Torst.
- TROST, P. (2006): *Studien über Sprache und Literatur*. Herausgegeben v. Jaromír Povejšil. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.

⁹ U Trosta nenajdeme úlitby časům, a to ani v textech z 50. let, kdy se vyjadřoval – či snad musel vyjadřovat – k Engelsovým, Leninovým a Stalinovým myšlenkám o jazyce, k marxismu či vztahu mezi jazykem a myšlením. Srov. *K obecným otázkám stylu*, 1955: „Není správné pojímat jazyk jen jako nástroj myšlení. V jazyce podle Lenina „je jen obecné“, ale všední naše hovory se hodně dotýkají i jednotlivin“ (Trost, 1995, s. 67).